

**YENİ BÜYÜK OYUN'UN BİR CEPHESİ: HAZAR BÖLGESİ'NDE
ENERJİ REKABETİ****Yasin GÜLYÜZ¹****Öz**

SSCB'nin dağılmasıyla, sınır anlaşmazlıkları ve etnik çatışmalar nedeniyle istikrarsızlaşan coğrafyalardan olan Orta Asya, önemli enerji rezervlerine sahiptir. Büyük güçlerin artan enerji ihtiyaçları ve bu ihtiyaçlarını karşılamak için politikaları Orta Asya'nın zengin rezervlere sahip Hazar Bölgesi'nin stratejik önemini artmasına neden olmaktadır. SSCB'nin kuruluşundan yıkılışına kadar kıyıdaş yalnızca iki devlet bulunması nedeniyle bölgedeki anlaşmazlıklar günümüze kıyasla daha kolay çözümlenebilmekteydi. Fakat SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan ve Hazar'da söz hakkı elde eden üç yeni ülkenin katılımıyla beş taraflı bir tablo ortaya çıkmıştır. Kırılgan ekonomilere sahip bu yeni ülkelerin gelirlerinin önemli kalemini oluşturan enerji, Hazar Bölgesi'ni vazgeçilmez kılmaktadır. Bu doğrultuda enerji kaynaklarının ve Hazar yüzeyinin paylaşılmasında bölge ülkeleri arasındaki güç yarışına bölge ülkelerinin haricinde bölgede etkisini artırmak isteyen ve buradaki enerji kaynaklarından pay almak gayesinde olan AB, ABD, Çin gibi önemli aktörler de katılmaktadır. Doküman analizi yöntemiyle hazırlanan makale, bölge ülkelerinin yanında küresel aktörlerin dâhil olmasıyla ciddi bir rekabetin gerçekleştiği bölgenin dinamiklerini ve gelişmeleri açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hazar Bölgesi, ABD, Rusya, Enerji Rekabeti, Güvenlik

**A FRONT OF THE NEW BIG GAME: ENERGY COMPETITION IN THE
CASPIAN REGION****Abstract**

With the dissolution of the USSR, Central Asia which is one of the politically unstable geographies due to border disputes and ethnic conflicts, holds important energy reserves. The increasing energy needs of major powers and the policies that the major powers attempt to meet these needs bring about the strategic importance of the Caspian Region, which has rich reserves. In the period from the foundation of the Soviet Union to its collapse, the resolution of disputes in the region could be more easily than in the present, since there were only two riparian states. However, with the participation of three new countries, which gained their independence with the dissolution of the USSR, have gained rights in the Caspian and a five-sided image has emerged. Because of being an important component in their fragile economies, energy makes the Caspian Region indispensable for the new states. Accordingly, (in addition to regional actors) important actors such as the EU, the USA and China, who want to increase their influence and to share energy resources in the region, participate in the power race in order to share energy resources and water surface. In this regard, the article prepared by document analysis method aims to explain the dynamics and situation of the region where a serious competition takes place with the participation of global actors in addition to the countries in the region.

Keywords: Caspian Region, USA, Russia, Energy Competition, Security

¹ Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm, yasin.gulyuz@gop.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6616-4863

Extended Abstract

In the 20th century, the widespread use of petroleum and natural gas has increased the importance of some regions with the effect of the developed and developing countries' need of energy in all areas from industry to agriculture, from transportation to the military. Among these regions, the Middle East and Central Asia stand out with their reserves. Due to their industries being based on oil and natural gas, countries in various regions of the world have recently turned to Central Asia as an alternative energy route to the Middle East countries because of their inability to provide energy security due to civil wars and political instability. The fact that the control of Central Asia's oil and natural gas routes are controlled by the Russian Federation (RF), which makes effective use of the heritage of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), although creates a safe picture compared to the Middle East, also creates a political dilemma as well.

With the establishment of the USSR and subsequent control of the Tsarist lands, Moscow became the undisputed ruler of the region, and the usage and operation of oil and natural gas resources of Central Asia and especially the Caspian Region was maintained consistently in terms of unilateral and sometimes bilateral activities. The utilization of the Caspian basin, which was shared between the USSR and Iran, was provided without any problems with Iran's concessions, especially due to the rise of the Soviet power. However, with the dissolution of the USSR in 1991 and the emergence of four new countries (RF, Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan), it has become impossible to maintain agreements between the Soviet Union and Iran on the shared use of the Caspian basin.

In addition to having rich energy reserves; with being strategically important due to its location, the Caspian region has been an area where there are frequent conflicts between RF, the United States of America (USA) and Iran. The Caspian Sea, which is one of the critical areas of the USA's policy to contain the Soviet Union during the Cold War, maintains this importance in the post-Soviet era. While the USA, which has wanted to prevent the emergence of a new enemy in the region after following the collapse of the Soviet Union, frequently attempted to establish a foothold in the region through establishing military bases, RF has repelled the attempts of the USA with both hard and soft interventions in regional countries. In addition to its political influence, with its control over the pipelines inherited from the Soviet Union, RF frequently uses its economic influence on the countries of the region, especially in order to prevent the USA from gaining a foothold in the region. As a result of its military interference blocked by RF; The USA and its allied European countries are trying to enter the region economically. Accordingly, they develop bilateral relations with the new countries that declared their independence with the collapse of the Soviet Union and thus gained legal rights in the Caspian basin. The fact that RF provides a significant part of the energy which the European countries needed for decades made Europe dependent on the Soviet Union and later on RF. This dependency often brought RF to use energy as a political weapon to secure and consolidate its economic and political interests. To prevent this dependency, European countries are trying to enter the region economically, like the USA. Russia, which has militarily prevented the USA and the European Union, has a hard time in

terms of international law as a result of the new countries in the region gaining their independence and having a voice over the Caspian. RF (and at the same time Iran), which wants to prevent its competitors from entering the region through economic cooperation, with its own interests or insolvency, is trying to achieve this by bringing the Caspian's status problem to the agenda. The non-solution of accepting the Caspian's status as a lake or sea and determining the principles of use according to this acceptance prevents both the countries of the region and the global powers from acting autonomously in the region within the framework of the discussions of sovereignty and international law.

This article aims to reveal the political, economic and legal foundations and dynamics of the energy and domination struggle over the Caspian, the compromise both sides tried to achieve through the Aktau Summit, and ultimately distinguishes the winning and losing sides. The data and inferences are obtained by document analysis method. The findings of this article, which aims to show the interests of the great powers, their theses and their conclusions in the end to its readers, the policies of the countries which have newly gained their independence to provide the economic gains necessary to survive and to have the opportunity to act autonomously; RF's policy of non-solution to precisely prevent the USA from entering the region, to maintain the dependency of the countries in the region and Europe on itself; the policy of the USA to be in region to prevent the rise of a new enemy after the USSR, if it possible, politically, economically or militarily; Iran's policy of seeing the Caspian as a door to get rid of the negative situation brought by the USA's containment policy and the embargo; the European Union's policy which create alternative energy routes for ensuring energy supply security, in order to get rid of dependence on RF and to prevent RF's policy of using energy as a weapon.

1. Giriş

Sanayileşmeyle beraber devletler, enerjiyi hayatta kalmanın ve gelişmenin temel faktörü olarak görmeye başlamışlardır. Sanayileştikçe gelişen, geliştikçe de sanayileri için gerekli olan enerjiye kesintisiz ulaşmanın ne kadar hayati olduğunu gören devletler, enerji kaynaklarına sahip olmak ve onları kontrol etmek için rekabet haline girmişlerdir. Bu rekabetin doğudaki cephesi olarak Orta Asya, Çarlık Rusya'nın bölgedeki toprakları hızla ele geçirmesi sonucunda İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'a doğru ilerlemesiyle ciddi bir çatışma bölgesi olarak öne çıkmıştır. 19. yüzyılın sonunda Rusya'nın Orta Asya'daki beylik ve küçük devletleri birer birer ele geçirmesi ve sıcak denizlere inme politikasında kazandığı avantajlar, bölgede önemli çıkarları olan İngiltere'nin tehdit algılamasına neden olmuştur. Rus ilerlemesi ile Hindistan arasındaki tek boşluk olarak kalan Afganistan'ın da kaybedilmesi İngiltere açısından ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturacaktı. Bu doğrultuda İngiltere'nin, Rus ilerlemesini durdurmak için Afganistan'ı işgal etmeye girişmesiyle başlayan gerginlik Rusya'nın da Afganistan'a girmesiyle tırmanmış, bu iki devletin Afganistan ile

başlayan ve Orta Asya üzerindeki etkiyi konu alan rekabeti, literatüre “Büyük Oyun²” olarak geçmiştir (Kleveman, 2004: 21-22).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin eski gücünü kaybetmesi ve bölgeye olan ilgisinin azalmasının sonucunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bölgedeki etkisini artırmıştır. İngiltere'nin bölgedeki etkisini kaybetmesiyle beraber SSCB, “Büyük Oyun”un galibi olarak öne çıkmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan Soğuk Savaş ile SSCB'nin karşısına yeni rakip olarak çıkan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere'nin yerini alarak yeni bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru ABD ve SSCB'nin Afganistan'ın iç işlerine müdahaleleri ve bunun sonucunda da SSCB'nin Afganistan'ı işgaliyle artan gerilim, 19. yüzyıldaki “Büyük Oyun”un 20. yüzyıldaki uyarlaması olan “Yeni Büyük Oyun” olarak literatüre girmiştir (Yüce, 2008: 160).

Soğuk Savaş, iki kutuplu güç ve dehşet dengesinin hüküm sürdüğü bir küresel siyasi sistem yaratmıştı. Bu iki kutbun liderleri olan SSCB ve ABD, küresel siyaseti yönetme konusunda giriştikleri rekabetin yanında güçlerini etkin olarak kullanmak ve artırmak için gerekli olan enerji için de rekabet halindeydi. Ortadoğu ve Arktik dışında diğer önemli enerji rezervlerine sahip bölgelerden olan Orta Asya ve Hazar³, bu iki büyük gücün enerji rekabetlerindeki cephelerinin günümüzde değeri artmakta olanlarındandır. Soğuk Savaş boyunca bölgede hâkim konumda olan SSCB'nin, ekonomik ve siyasi krizlerin sonucunda yıkılmasıyla bağımsızlığını kazanan yeni ülkeler kurulmuş ve SSCB'nin yokluğuyla oluşan jeopolitik bir güç boşluğu ortaya çıkmıştır.

Jeopolitik güç boşluğu, Soğuk Savaş'ın galibi ABD'nin eski Sovyet coğrafyasında yeni bir rakibin ortaya çıkmasını önlemek ve enerji rekabetinde kazanım elde etmek için bölgeye girmesine fırsat doğurmuştur. Yeni bağımsız olan ülkelerle siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler geliştirerek Orta Asya'ya Amerikan etkisi ve çıkarlarının ihraç edilmesini amaçlayan ABD, önce ekonomik girişimler ardından askeri üsler aracılığıyla müdahil olmayı denemiş fakat Çin ve Sovyetlerin halefi Rusya'nın güçlenmesi ve tekrar bu bölgeye etki etmeye başlamalarıyla başarısız olmuştur. ABD'nin Büyük Oyun'un başladığı yer olan Afganistan'ı 2001'de işgal ettikten sonra Rusya'nın yanı başındaki Kazakistan, Türkmenistan gibi Hazar ülkelerinde ve Özbekistan'da askeri üsler kurarak Orta Asya'yı ve Hazar Bölgesi'ni kontrol etme çabası, Rusya'nın bu Türk Cumhuriyetleri'ne yaptığı baskılarla sonuçsuz kalmış; Afganistan dışında askeri üs elde edememiş ya da açabildikleri de kapatılmıştır.

Askeri üs açma girişimlerinde başarılı olamayan ABD'nin bölgeye girmek için izlediği diğer yol ise bağımsızlığını kazanan Hazar ülkeleriyle enerji şirketlerinin aracılığıyla konsorsiyumların yürüttüğü enerji imalat ve ticaretine dahil olmaktır

² “Büyük Oyun” terimi, ilk olarak Arthur Conoly adında bir İngiliz askerinin mektuplarında kullandığı ardından 1907'de Nobel ödüllü İngiliz yazar Rudyard Kipling'in “Kim” adlı kitabında geçtiği İngiliz-Rus rekabetini belirtmek üzere literatüre kazandırılmıştır (Yüce, 2008: 160).

³ Büyüklüğü nedeniyle çoğunlukla deniz olarak adlandırılmasına rağmen hukuki statüsünün göl ya da deniz olarak henüz belirlenememiş olması nedeniyle makalede “Hazar” ve “Hazar Bölgesi” ibareleri kullanılmıştır.

(İncekara, 2016, 379). Özellikle Batılılarla ilişkileri gelişmekte olan ve coğrafi konum olarak Rusya'dan sonra Batı ile irtibat kurabilen tek ülke olan Azerbaycan üzerinden ABD şirketleri bölgede bulunmaktadır. ABD'nin bölgeye müdahil olmasını ve Hazar ülkeleri üzerinde kendi etkisinin azalmasını engellemek isteyen Rusya ise Hazar'ın statüsü sorununu gündeme getirerek veya çözümlenemeyerek çıkarlarına korumayı amaçlamaktadır.

Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu üzerine yürütülen statü tartışması, Rusya'nın bölgede kendi etkisini sürdürmek ve ABD'nin bölgeye askeri-siyasi-ekonomik olarak girmesini engellemek için "kendi çıkarım veya çözümsüzlük" politikası nedeniyle çözüme ulaşması güç bir konu olmuştur. Bu çalışma bu tartışmanın ve bölgedeki güç mücadelesinin etki ve sonuçlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir.

2. Hazar Neden Önemli?

Kuzeyde Kazakistan ve Rusya, güneyde İran, batıda Azerbaycan ve doğuda Türkmenistan ile çevrelenmiş olan Hazar, Avrasya'nın ortasında yer almaktadır. Yaklaşık 376 bin km²'lik bir alanı kapsayan Hazar Bölgesi'nin kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 1200 km olup, doğudan batıya genişliği ise 210 km ile 490 km arasında değişkenlik göstermektedir. Hazar'a on büyük akarsuya ek olarak irili ufaklı toplam 130'dan fazla su kaynağının döküldüğü bilinmektedir (Schofield, 1996: 75). Bu sulardan en önemlisi Volga Nehri olup Hazar'a dökülen suların %82'sini oluşturmaktadır. Hazar kıyı şeridinin toplam uzunluğu 6805 km olup, kıyıdaş ülkelerin kıyı şeridi uzunluğu sırasıyla Kazakistan 2320 km, Rusya 1460 km, Türkmenistan 1200 km, İran 1000 km ve Azerbaycan 825 km'dir (Kartoğlu, 2010: 4). Doğal kaynaklar açısından oldukça zengin olan bölgenin önemli ekonomik kalemlerini petrol, doğalgaz ve balıkçılık oluşturmaktadır. Tarihi İpek Yolu'nun güzergâhlarından biri olan Hazar Bölgesi geçmişte ve günümüzde ticaret rotası olması açısından da önemli bir konumdadır.

Bölge balıkçılık açısından zengin bir potansiyele sahip olup dünyanın havyar ihtiyacının %90'ını karşılamaktadır (Clawson, 1997: 357). Bunun yanında 200 milyar varil petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilen bölge, petrolden ziyade doğalgaz rezervleri ile öne çıkmaktadır. Bölgedeki en fazla rezerve sahip olan 3 trilyon metreküple (toplam rezervin %25'i olduğu tahmin ediliyor) Rusya'yı, sonrasında 2,9 trilyon metreküple Kazakistan, en kısa sınır şeridine sahip olsa da 1,4 trilyon metreküp rezervle Azerbaycan izlemektedir (Karagöl vd., 2016: 10). Buna ek olarak Türkmenistan ve İran'ın rezervleri diğer ülkelere kıyasla oldukça sınırlı kalmaktadır. Tablo 1'de Hazar'daki petrol ve doğalgaz rezervlerinin ülkelere göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo.1: Hazar'daki Petrol ve Doğalgaz Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Doğalgaz			Petrol		
	Kıyıda (Milyar m ³)	Kıyıda Açıkta (Milyar m ³)	Toplam (Milyar m ³)	Kıyıda (Milyar Varil)	Kıyıda Açıkta (Milyar Varil)	Toplam (Milyar Varil)
Azerbaycan	141	1302	1443	1,7	6,8	8,5
İran	28,3	28,3	56,6	-	0,5	0,5
Kazakistan	1924	1018	2942	15,5	15,7	31,2
Rusya	2688	396	3084	4,5	1,6	6,1
Türkmenistan	283	254	537	0,8	1,1	1,9
Toplam	5064	2998	8063	22,5	25,7	48,2

Kaynak: Karagöl vd., 2016: 12

Petrol ve doğalgaz rezervlerinin miktarının yanında diğer önemli olan konu ise enerjinin aktarımıdır. Hazar'daki petrol ve doğalgazın taşınma kanallarına bakıldığında göze çarpan boru hatları olacaktır. Petrolün Rusya'yı baypas ederek Batı piyasasına taşınmasını sağlayan hatlardan en önemlisi Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattıdır (Karagöl vd., 2016: 12). Günlük yaklaşık 1,2 milyon varil petrol taşıma kapasitesiyle Azerbaycan'ın Azeri-Çırag-Güneşli (ACG) ve Şahdeniz sahasından çıkarılan petrolü Türkiye üzerinden Avrupa ve diğer bölgelere ulaştıran dünyanın en uzun boru hatlarından biridir. BTC'ye ek olarak Kazakistan'ın Tengiz sahasından çıkarılan petrolü Rusya'ya taşıyan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu ve Atyrau-Samara petrol boru hatları diğer önemli hatlardır. Bu hatlara ek olarak Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı ve Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı bölgedeki diğer önemli boru hatlarıdır (Kartoğlu, 2010: 47).

Hazar'daki doğalgaz rezervlerinin taşınmasında ise Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı önemlidir. Bu hat, Azerbaycan'ın Şahdeniz sahasından çıkarılan doğalgazın Gürcistan üzerinden Türkiye'ye transferini sağlamaktadır. Bunun yanında SSCB döneminde inşa edilmiş olup bölge ülkeleri arasındaki doğalgaz taşınmasını sağlayan Orta Asya-Merkez doğalgaz boru hattı, Özbekistan ve Kazakistan üzerinden doğalgazı Rusya'ya taşımaktadır (Van Agt, 2014: 44). Hazar Bölgesi'nde BTE hattı dışında Rusya'yı baypas etme özelliğine sahip Güney Gaz Koridoru (GGK) kapsamında 2015 yılında yapımına başlanan Trans-Anadolu doğalgaz boru hattı (TANAP), bölgedeki doğalgaz rezervlerinin dış piyasaya transferinde önemli bir hat olması beklenmektedir. Azerbaycan'ın Şahdeniz sahasından çıkarılan doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak olan boru hattı, Hazar'daki doğalgaz rezervlerinin küresel enerji pazarına taşınmasında kritik bir rol üstlenecektir (Karagöl vd., 2016: 13).

Doğalgaz ve petrol rezervleri nedeniyle enerji piyasası için kritik öneme sahip olan bölgede ticari faaliyetlerin yürütülmesini sağlayan şirketlerin yapısı, bölgenin dinamiklerinin resmini çizmemizi sağlayacaktır. SSCB'nin dağılmasına ve bölgedeki hâkimiyetini kaybetmesine kadar olan dönemde Sovyet Komünist Partisi'ne bağlı ya da ilişkili şirketler aracılığıyla yürütülen faaliyetler, SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle beraber bölgedeki bağımsızlık kazanacak olan ülkelerin kendi enerji

sektörlerini oluşturmasıyla değişime uğramıştır. Özünde SSCB dönemindeki kamu sektörünün enerji kaynakları üzerindeki tekel pozisyonunun, bu dönemden itibaren ülkeler nezdinde devam ettirilmesi durumu söz konusudur. Bu ülkeler sahip oldukları enerji rezervlerini öncelikle ekonomik ve siyasi olarak ayakta kalmaları, ardından da ekonomik kalkınmaları için anahtar faktör olarak görmüşlerdir (Karagöl vd., 2016, 13). SSCB döneminde inşa edilen boru hatları hem SSCB'nin yıkılmadan önceki hem de yıkıldıktan sonraki dönemde bölgedeki enerji transferini etkilemektedir. Diğer bir deyişle bölgedeki ülkelerin enerji rezervleri SSCB döneminde Moskova tarafından yönetilip Avrupa ülkelerine satılmaktayken, SSCB yıkıldıktan sonra da altyapının yine Moskova'nın kontrolünün altında olması nedeniyle Rusya, bölgedeki enerji transferine doğrudan etki etmektedir. Bu etkinin sonucu olarak hem Hazar ülkeleri hem de Avrupa ülkeleri Rusya'ya bağımlı bir görüntü çizmektedir. Fakat son dönemde Avrupa'nın ve Hazar ülkelerinin, Rusya'ya enerjide olan bağımlılığını azaltmak için giriştiği projeler, enerji piyasasına etki edecek gelişmelere gebe bir durum yaratmaktadır.

Ortadoğu'nun rezervler açısından zengin ama istikrarsız topraklarından çıkan petrol ve doğalgazın transferinde yaşanan sorunlar nedeniyle, küresel enerji piyasalarının -kesintisiz enerji transferine dayalı konumunu sürdürmenin gerekliliği olarak- alternatif enerji bölgeleri özellikle son dönemde büyük önem kazanmıştır. Hem güvenlik hem de lojistik sebeplerden kaynaklanan alternatif arayışları sonucunda, görece güvenli bölgelerden olan Hazar küresel aktörlerin ilgi odağı olmuştur. Özellikle kıt kaynaklarına rağmen petrol ve doğalgaz üzerine kurulu sistemleri nedeniyle Avrupa ülkeleri, Ortadoğu'ya alternatif olarak Hazar'dan gelen enerjiye ihtiyaç duymaktadır. SSCB döneminde başlayan enerji konusunda Moskova'ya olan bağımlılık hali, SSCB'nin dağılması ve halefi Rusya'nın bölgede görece etkin konumu nedeniyle günümüzde de etkisini göstermektedir. SSCB döneminde Hazar ve Orta Asya'daki rezervlerden küresel piyasaya enerji transferini sağlayan altyapı Moskova'nın kontrolünde olup yalnızca Rusya topraklarından geçerek dünyaya dağıtabilecek bir sistemden oluşmaktaydı. Bu doğrultuda Sovyet cumhuriyetlerinin her biri küresel piyasaya enerji transferini bu sistemle yürütmekteydi. SSCB yıkıldıktan sonra da SSCB'den kalan boru hatları uzunca bir süre kullanılmaya devam etmiş ve hala kullanılmaktadır. Bu durum da bağımsızlıklarını ilan etmiş ve kendi karar alma mekanizmalarına sahip olsalar da kırılgan ekonomilerini ayakta tutmak ve kalkınmak için bölge ülkelerinin Rusya'ya bağımlılığının devam etmesine neden olmaktadır. Üretilen petrol ve doğalgazın küresel piyasalara transferi için kullanılabilir tek rotanın Rusya toprakları olması, Rusya'nın bölge ülkeleri ve küresel piyasayı etkilemek için bu durumu bir koz olarak kullanma stratejisini de beraberinde getirmektedir. Çıkarlarına uygun olmayan siyasi veya ekonomik adımlar atması durumunda hem bölge ülkelerini hem de bölge ülkelerinden gelecek enerjiye ihtiyaç duyan ülkeleri geri adım atmaya iten bu strateji geçmişte sıklıkla Rusya'nın başvurduğu bir yol olmuştur. Rusya'nın politikalarının altında yatan ana sebep aslında enerji konusundaki etkin konumu korumaya devam etmektir. Bu doğrultuda yürüttüğü siyaset, özellikle Avrupa pazarındaki en güçlü petrol ve doğalgaz tedarikçisi konumunu sürdürmek ve kendine alternatiflerin ortaya çıkmasını engellemek üzerine şekillenmektedir (Kantörün, 2010: 110).

Rusya'nın boru hatlarını bir silah olarak kullanması, bölge ülkeleri ve özellikle Avrupa için çözülmesi elzem bir konu haline gelmiştir. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar ülkeleri, Rusya'ya bağımlılıklarından kurtulabilmek için alternatif enerji rotaları arayışına girmişlerdir. Hem anakaralarındaki hem de Hazar'dan çıkan petrol ve doğalgazı Rusya kontrolünde olmayan yeni boru hatları aracılığıyla küresel piyasaya ulaştırma isteklerinin önünde ciddi bir engel olan Hazar'ın statüsü ve su havzasındaki egemenlik alanları ve tabanının boru hatları çekilerek kullanılması konusundaki belirsizlikler, bölgedeki güç rekabetinin yansımaları olarak öne çıkmaktadır. Bölgeye askeri üsler aracılığıyla daha önce girmeyi deneyen ABD, Rusya'nın bölge ülkelerine yaptığı ekonomik ve siyasi baskılar sonucunda yeni üsler açamamış, açtığı üsleri de kapatmak zorunda kalmıştır. ABD'nin bu hamlesini başarıyla geri püskürten Rusya, petrol ve doğalgaz rezervlerinin transferi için bölge ülkeleriyle konsorsiyumlar ve yeni projelerle ekonomik olarak girmeye çalışan ABD ve AB'yi bu sefer de Hazar'ın statüsü sorunuyla engellemektedir. Göl mü yoksa deniz mi olduğu üzerinden yürütülen statü tartışması, egemenlik sahalarının sınırlarını ve rezervlerin kullanımı-transferinin hukuki olarak belirlenmesini mümkün kılmayarak bölgesel veya bölge dışı aktörlerin havzada faaliyet göstermesini zorlaştırmaktadır.

SSCB mirası olan enerji sektörünün çoğunlukla devlet kontrolündeki kurum ve şirketlerden meydana geldiği bölge ülkeleri, rezervlerini etkin bir şekilde kullanmak ve kalkınmalarında bu rezervleri katalizör haline getirmekte zorlanmaktadır. Bunun çözümü içinse son dönemde küresel firmalarla bölgedeki firmalar arasında konsorsiyumlar kurularak enerji ticaretinin sağlanması için girişimler meydana gelmektedir. Bu doğrultuda LUKOIL, Rosneft, Gazprom gibi Rus şirketlerine ek olarak British Petroleum, Shell, Chevron gibi uluslararası şirketler, Kazakistan'da KazMunaiGas, Azerbaycan'da SOCAR gibi şirketlerle konsorsiyumlar oluşturarak enerji kaynaklarının kullanımı ve transferinin sorunsuz ve etkin şekilde yapılması için iş birlikleri kurmaktadır (Deniz, 2014: 30). Bu iş birliklerinin bölgedeki enerji ticaretini ve kullanımını artırması söz konusudur fakat diğer yandan bu girişimlerin bölgenin mevcut potansiyelini tam kapasiteyle kullanmasının önünde Hazar'ın statüsündeki belirsizliğin yarattığı bölge ülkelerinin anlaşmazlıkları önemli bir engel teşkil etmektedir.

Bölgede cereyan eden Yeni Büyük Oyun, başlangıçta ABD-SSCB arasında Hazar ve Orta Asya'daki enerji kaynaklarını kontrol etmek üzerine giriştikleri rekabetle başlamışsa da SSCB'nin yıkılması ve bağımsızlıklarını kazanan yeni ülkelerin kurulmasıyla bölgenin dışı kapalılığı ortadan kalkmış ve ABD ve Rusya dışında bölgesel ve küresel aktörlerin de katılmasıyla çok taraflı bir oyuna dönüşmüştür. Bu yeni oyunun taraflarını ABD ve Rusya'ya ek olarak Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, İran, Türkiye ve uluslararası şirketler oluşturmuştur. ABD, bölgede yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin Rusya etkisine tekrar girmesini önlemek ve yönetimlerinin ABD yanlısı ya da ABD'ye ılımlı müttefik adayları olması için "*demokratikleşme*" adı altında bölgedeki fikri hareketleri destekleme siyaseti izlemiştir (Erdoğan, 2020: 991). Bu strateji, Rusya'nın iç siyasette yaşadığı krizleri aşip yönünü eski Sovyet coğrafyasına dönene kadar işe yaramış fakat Rusya'nın etkisini tekrar artırmasıyla boşa çıkmıştır. ABD'nin bölgeye

müdahalesi durumundan Rusya'ya benzer şekilde Çin ve İran da tehdit hissetmiştir. Bu doğrultuda Çin, ABD'nin bölgedeki etkisini kısıtlamak ve "demokratikleşme" adı altında özellikle Xinjiang (Sincan)'daki ayrılıkçı hareketleri destekleyerek Çin'in sınır güvenliğini tehdit etmesini engellemek için Rusya'yla iş birliği yapmıştır (Erdoğan, 2020: 991-992). Bu iş birliğine Çin ve Rusya gibi ABD'den tehdit hisseden İran da dahil olmuş, bu üç ülke ABD'nin etkisini sınırlandırmak ve bölgeden uzaklaştırmak için bölge ülkeleriyle ikili veya çok taraflı anlaşmalara ve ekonomik iş birliklerine girişmişlerdir. Bu doğrultuda Çin, Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) aracılığıyla üye Kazakistan, gözlemci Afganistan ve İran, diyalog partneri olarak da Azerbaycan ile ekonomide ve güvenlikte iş birliği kapsamında ilişkiler geliştirerek bölgedeki hem ABD etkisini sınırlamak hem kendi etkisini artırmak hem de istikrarlı ve güvenli bir ortam sayesinde İpek Yolu Projesi'ni güvence altına almayı hedeflemiştir (Yorulmaz, 2015: 299-300). Yeni Büyük Oyun'un bölgesel aktörlerinden Türkiye ise; Hazar ülkelerinin Rusya'yı bypass ederek Batı piyasalarına ulaştırmak istediği enerjiyi hem bölge ülkeleri hem de diğer aktörlerden ABD ve AB ile olan iş birlikleri sayesinde kendi topraklarından geçen hatlarla taşıyarak sağladığı enerji taşıma kazancı ve enerji arz güvenliği motivasyonu ile hareket etmektedir.

19. yüzyıldaki iki taraflı haliyle bile büyük çatışma ve zorluklara neden olan "Büyük Oyun", günümüzde çok taraflı haliyle eskiden daha kompleks bir görüntü çizmektedir. Bu doğrultuda "Büyük Oyun"da elde ettiği kazanımlarla jeopolitik ve jeostratejik üstünlük sağlayan fakat Soğuk Savaş sonunda bunu kaybeden Rusya'nın birçok rakiple giriştiği bu "Yeni Büyük Oyun", Hazar'ın statü sorunu sayesinde şu ana kadar Rusya'nın istediği duruma yakın şekilde oynanmaktadır. Oyunun gidişatını belirleyen bu statü sorununu incelemek, Rusya'nın isteklerini, kazanç-kayıplarını ve bölgeye etkisini anlamakta fayda sağlayacaktır.

3. Hazar'ın Statü Sorunu

Hazar'da enerji üretimi ve ticaretini etkileyen en önemli engellerden biri olan statü sorunu, Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi kabul edileceği üzerinden kıyıdaş ülkelerin egemenlik sahalarının ve enerji kaynaklarının kullanım haklarının sınırlarının çizilmesinde ortaya çıkan anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır. Geçmişte bölgedeki egemenlik alanlarını belirleyen/belirlemeye çalışan dört antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmalar; Çarlık Rusya ile İran sınırının Hazar'da sona erdiğini ve sadece Rusya'nın bölgede savaş gemisi bulundurma hakkının bulunduğunu belirten ve kara sınırını tespit etmek için 10 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması (Schofield, 1996: 78), Türkmençay Antlaşması'nı iptal eden ve hem SSCB'nin hem de İran'ın seyrüsefer konusunda eşit haklara sahip olduğunu belirten 26 Şubat 1921 tarihli Moskova Dostluk Antlaşması (Dabiri, 1994: 30-31), SSCB ve İran gemilerinin eşit ve serbest seyrüsefer haklarını ve 10 millik balıkçılık alanı -ülkelerin egemenlik alanlarının resmi sınırları değil- kurulmasını içeren ve Hazar'ı Sovyet-İran Denizi olarak adlandıran 27 Ağustos 1935 tarihli antlaşma (Schofield, 1996: 78) ve 1935'teki antlaşmanın hükümlerine ek olarak 10 mile kadar olan sulardaki balıkçılık haklarının yalnızca kıyı devletlerinin gemilerine ait olduğu kabul eden ve yabancı gemilerin balıkçılık faaliyetlerine izin verilmeyeceğini ilan eden 25 Mart 1940 tarihli Tahran Antlaşması (Dabiri, 1994: 31) şeklindedir.

Hazar'ın durumunu belirlemek amacıyla imzalanan bu antlaşmalar SSCB ve İran'ın resmi sınırlarını çizmemesinin yanında balıkçılık faaliyetleri dışında bölgedeki rezervlerin kullanımı ve egemenlik haklarının paylaşımı hakkında somut bir düzenleme yapmamaktadır. Bu doğrultuda geçmişte yapılan antlaşmaları baz alarak Hazar'ın statüsünü belirlemek ve egemenlik sorunlarını çözmek mümkün görünmemektedir. Diğer yandan 1970 yılında SSCB Petrol Endüstrisi Bakanlığı Hazar'ı; Rusya'ya %16, Kazakistan'a %29, Azerbaycan'a %19, Türkmenistan'a %22 ve İran'a %14'lik paylar düşecek şekilde sektörlere ayırmıştır. Bu paylaşım doğrultusunda havzanın ortasından çekilen hat ile dört Sovyet cumhuriyeti ve İran'ın birleştiği noktalardan uzatılan hatların belirlediği sınırlarla kullanım alanları bölünmüştür (Yağdıran, 2011: 32). Fakat 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Hazar'da hak sahibi ülkeler haline gelmesi, Hazar'ın statüsü ve egemenlik alanlarının bölüşülmesi sorununu beraberinde getirmiştir. Kıyıdaş ülkelerin Hazar'ın statüsü konusunda farklı tez ve isteklerinin olması, bölgede anlaşmazlıkların çözümünü zorlaştırmaktadır. Hukuki statüsünün deniz veya göl olarak kabul edilmesi sonucunda ortaya çıkacak senaryoları ve ülkelerin tezlerini incelemek, sorunu aydınlatmakta fayda sağlayacaktır.

3.1. Hazar'ın Statüsü Deniz Olarak Kabul Edilirse Ortaya Çıkacak Senaryo

Hazar'ı deniz olarak kabul eden ülkelerin iddiaları, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) 122. Maddesindeki,

Kapalı ya da yarı kapalı deniz; iki veya daha fazla devlet tarafından çevrelenen, dar bir çıkış yoluyla başka bir denize veya okyanusa bağlanan ya da tamamen veya büyük ölçüde iki ya da daha fazla kıyı devletin karasuları ve münhasır ekonomik bölgelerinden meydana gelen bir körfez, havza veya deniz anlamına gelir (BM Enformasyon Merkezi UNIC, 2001: 39).

şeklindeki tanıma dayanmaktadır. Bu tanım gereği böyle bir su kütlelerinin kapalı deniz olarak kabul edilebilmesi için deniz veya okyanusa açılan doğal bir havzaya sahip olması gerekmektedir. Fakat Hazar'ın Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlantısı yapay bir kanal olan Volga-Don Kanalı'yla gerçekleşmesi nedeniyle doğal yollardan deniz veya okyanusa bağlantısı şartını yerine getirip getirmediği konusu tartışmalara neden olmaktadır (Karagöl vd., 2016: 16).

Hazar'ın doğal olmayan yollarla okyanus ve denizlere bağlanması durumu, kıyıdaş ülkelerin statü konusunda görüş ayrılıkları yaşamalarını beraberinde getirmektedir. Ortaya koyulan tezlerin beklendiği üzere ülkelerin çıkarları doğrultusunda belirlenmesi, bunun sonucunda da çıkar çatışmaları uzlaşmanın sağlanmasını engellemektedir. Hazar'ın kapalı deniz olarak kabul edilmesi durumunda BMDHS'nin ilgili maddeleri gereğince karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgelerine yönelik hükümlerin yüklediği sorumlulukların ülkelerin çıkarlarıyla uyuşmadığı için mutabakata varılamamaktadır. Hazar'ın deniz statüsünün kabul edilmesi durumunda geçerli olacak BMDHS'nin her ülkenin 12 millik karasuları ve 200 millik münhasır ekonomik bölgelerine sahip olma ve bu belirlenen yerler dışındaki alanların açık deniz statüsünde kabul edilmesi özellikle Rusya ve İran'ın tezleriyle uyuşmamaktadır. Bu doğrultuda uygulanacak hükümler,

her ülkeye karasuları ve münhasır ekonomik bölgelerine ek olarak uluslararası statüdeki ortak kullanım alanları üzerinde faaliyet gösterebilme olanağı sağlamaktadır (Kahraman ve Merdan, 2020: 451). Bu durum da bölge ülkelerinin dışındaki aktörlerin de bölgeye dahil olması, egemenlik alanlarının sınırlandırılması ve ülke çıkarlarından uzaklaşma ihtimalini beraberinde getirmektedir.

3.2. Hazar'ın Statüsü Göl Olarak Kabul Edilirse Ortaya Çıkacak Senaryo

Hazar'ın statüsü göl olarak kabul edilmesi durumunda uluslararası hukukta göllerin paylaşımına dair kesin hükümler olmadığından, bölge ülkelerinin inisiyatifleri ve karşılıklı anlaşmaları yoluyla çözüm mümkündür. Göl statüsü ise iki farklı senaryo ortaya çıkarmaktadır. Bunlar her ülkeye ayrı bir bölge oluşturularak ulusal sektörlere ayıran “sınır gölü” ve kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımına açan “ortak kullanım” senaryolarıdır (Amirbek, 2015: 29).

Azerbaycan ve Kazakistan'ın savunduğu sınır gölü senaryosuna göre, sınırların belirlenmesi için orta hat yöntemi kullanılacaktır. Bu orta hat, her ülkenin kendi kara sınırlarından uzatılacak sınırlarla Hazar'ı beş bölgeye ayıracaktır (Şekil.1). Bu senaryoda ülkelerin her biri kendi egemenlik alanları olan ulusal sektörlere sahip olacaktır. Bu doğrultuda ülkeler kıyı şeritleri uzunluğuna göre bölgede eşit haklara sahip olacak ve özellikle kıyıdaş açıkta olan alanlardaki petrol ve doğalgaz sahalarının kullanımında özerk hareket etme imkânı elde edeceklerdir. Bunun sonucunda ülkelerin enerji sahaları üzerinde hak iddia etme sorunu çözülmüş olacaktır.

Şekil.1: Sınır Gölü Senaryosu (Coffey, 2015: 16).

Şekil.2: Ortak Kullanım Senaryosu (Coffey, 2015: 16)

İran ve Rusya'nın savunduğu ortak kullanım senaryosu ise, her ülkeye 10 veya 20 millik bir kullanım alanı verildikten sonra, geriye kalan alanın ortak kullanıma açılması şeklindedir (Şekil.2). Bu senaryo sonucunda ülkeler yalnızca 10 veya 20 millik bir bölgede egemen olurken, bölgenin büyük bir çoğunluğu ve buradaki enerji kaynakları ortak kullanıma açılacaktır. Ortak kullanımın yürütülmesi ve denetlenmesi için ülkelerin kendi aralarında belirleyecekleri bir komisyonun görev yapacağı bir plan öngörülmektedir (Kahraman ve Merdan, 2020: 458).

3.3. Statü Sorununa Kıyıdaş Ülkelerin Yönelttiği Tezler

Hazar'ın statü sorununa kıyıdaş ülkelerin getirdiği çözüm önerileri yıllara göre değişiklik göstermiş olsa da süreçte Rusya'nın izlediği siyaset bölgedeki dinamikleri etkileyen unsurların en önemlilerinden biridir. SSCB'nin dağıldığı döneme kadar Hazar'da İran ile beraber egemen konumda olan Rusya, bölgedeki üstünlüğünü elde tutmanın yanında Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın enerji ticaretinde kendisine alternatif oluşturmasını engellemek için sıklıkla İran ile ittifak (zirvelerde birbirlerinin tezlerini desteklemek, diğer ülkelerin tezlerine ortak tavır almak gibi) kurmuştur.

Rusya Hazar'ın statüsü konusunda 1991'den günümüze birkaç farklı politika izlemiştir. Bunlardan ilki; 1921, 1935 ve 1940 yıllarında SSCB'nin İran ile yaptığı antlaşmalarla belirlenmiş olan münhasır egemenlik alanının yalnızca 10 millik kıyı şeridinden meydana geldiği, bunun dışında kalan bölgelerin ise ortak kullanıma açık olduğu ve kıyıdaş ülkelerin bu kullanım haklarından eşit şekilde yararlanabileceği şeklindedir (Çolakoğlu, 1998: 110). Rusya'nın 1996'dan itibaren izlediği ikinci politika, 40-45 millik kıyı şeritleri boyunca ülkelerin egemenlik sahalarına sahip olduğu bu alandan sonraki kısımda ise ortak kullanım esasının uygulanması gerektiği şeklindedir (Croissant and Croissant, 1996: 35). Rusya'nın 1998'den itibaren izlediği politika ise, Hazar'ın tabanının eşit uzaklık ilkesine göre tamamen bölünmesi fakat su yüzeyinin ortak kullanıma açık olmasıdır. Bu tutum doğrultusunda Şubat 1998'de Kazakistan ile yaptığı antlaşma sonucunda iki ülke arasındaki su yüzeyi ortak kullanıma açılmış, tabanı ise eşit uzaklık esasına göre bölünmüş ve toprakaltı madenlerin araştırılması, işletilmesi, çevrenin korunması ve seyrüsefer konularının iki ülkenin delegelerinden oluşan ortak bir rejimle yönetilmesi öngörülmüştür (Arystanbekova, 1998: 2). Bu üç politikayı karşılaştırdığımızda Rusya'nın statü sorununda izlediği politika, BMDHS'nin 122.maddesindeki tanım temel alındığında Hazar'ın, deniz ve okyanuslara doğal yollarla bağlı olmamasından dolayı kapalı deniz tanımına uymadığı ve bu nedenle deniz statüsü doğrultusunda yapılacak hukuki düzenlemelerin geçerli olmadığı tezine dayanmaktadır (Abilov, 2013: 53). Bu doğrultuda Rusya'nın tezi, Hazar'ın göl statüsü kapsamında ortak kullanım koşulları esasına göre yönetilmesidir.

Rusya'nın statü konusunda izlediği politikaların motivasyonuna bakıldığında birkaç neden öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Hazar'ın iç deniz olarak tanımlanması durumunda Don-Volga ve Volga-Baltık Kanalı'nın ulusal mevzuattan çıkıp BMDHS mevzuatına dahil olmasıdır. Hazar'ın iç deniz olması durumunda bu kanallar uluslararası su yolu kabul edilecek ve Rusya'nın kanallardaki mutlak söz sahibi konumu sarsılacaktır. Her ne kadar iç ya da kapalı deniz olarak kabul edildiğinde

yalnızca kıyıdaş ülkelerin bu su yollarını kullanabileceği bilinse de Rusya'nın çıkarlarına uygun olmayan bir sonuç doğuracaktır (Gündüz, 1994: 330). Diğer motivasyon ise, Rusya'nın SSCB'den miras kalan boru hatları sayesinde bölgedeki enerji transferini doğrudan etkileme ve gerektiğinde bu etkiyi bir silah olarak kullanabilme gücünün sekteye uğramasıdır. SSCB dönemi boyunca Hazar coğrafyasının kontrolünü elinde bulunduran Moskova, SSCB'den sonraki dönemde de bu konumunu sürdürmek istemektedir. Hazar'daki rezervlere sahip olmanın yanında o rezervlerin enerji piyasasına transferi için gerekli boru hattının kontrolünün kendinde olması, yeni boru hattı yapılmasıyla kendisine alternatif oluşturulmasını önlemek isteyen Rusya'nın çözümsüzlük veya ortak rejimde direktmesinin sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Diğer önemli bir motivasyon olarak da bölgeye yabancı aktörlerin özellikle ABD'nin müdahale etmesini engellemek kabul edilebilir. Uluslararası su yolu olarak kanalların açılması ya da ulusal sektörlere bölünmüş bölgelerdeki ülkelerin konsorsiyumlar aracılığıyla bölgeye yabancıların dahil olması Rusya'nın kanallardaki ve bölgedeki etkin konumunu paylaşması veya kaybetmesi açısından ciddi zararlar doğuracaktır. Bu doğrultuda Rusya, bölgenin yabancılara kapalı yalnızca bölge ülkeleri arasında kararlaştırılmış bir rejimle yönetilmesi taraftarıdır.

İran'ın statü konusunda izlediği politika Hazar'ın %20'lik beş eşit parçaya bölünerek egemenlik alanlarının paylaşılması yönündedir. Kıyı şeridi baz alınarak yapılan ulusal sektörlere bölünme tezine karşı çıkararak, göl statüsü olan havzanın kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımına açık olan ve bölge dışı aktörlerin dahil olmadığı bir rejim önermektedir (Çolakoğlu, 1998: 112). 1940'ta SSCB ile İran arasında imzalanan anlaşma gereğince 10 millik kıyı şeridi dışındaki bölgenin ortak kullanımı ilkesinin yanında bu ortak kullanım bölgesinin de 12 ulusal sektöre bölünmesi gerektiğini belirtmektedir (Dion, 1998: 82). Bu doğrultuda 1998'de Rusya ve Kazakistan arasında yapılan Hazar'ın statüsü hakkındaki anlaşmayı tanımadığını BM nezdinde protesto ederek gösteren İran, Hazar'ın kıyıdaş ülkelerin rızası olmadan paylaşılmasının mümkün olmadığını ve 1921-1940 anlaşmalarına bağlı olduğunu bildirmiştir (Çolakoğlu, 1998: 112). Hazar'daki diğer kıyıdaş ülkelere kıyasla rezervler bakımından dezavantajlı konumda olan İran'ın bu çözüm önerisi orta hat, eşit mesafe ya da kıyı şeridi baz alınarak yapılacak paylaşımlara uygun olmayan bir tezdur. Bu öneri sonucunda halihazırda Azerbaycan'ın kontrolü altında bulunan zengin enerji kaynaklarından Araz-Alov-Şark sahası üzerinde İran hak iddia etmektedir (Karagöl vd., 2016: 19). Geçmişte Rusya'nın Kazakistan ve Azerbaycan ile yaptığı anlaşma sonucunda yalnızlaşan İran'ın, Rusya'yla ortak hareket ettiği tek nokta Hazar'dan yeni boru hattının geçirilmemesidir. Yine de kıyıdaş ülkelerin bir uzlaşma sağlaması durumunda İran'ın bu uzlaşmanın dışında kalamayacağına dair önemli bir fikir birliği oluşmuş durumdadır (Çolakoğlu, 1998: 112).

Bölgede en dar kıyı şeridinde sahip olmasına rağmen önemli enerji kaynaklarını elinde bulunduran Azerbaycan, kıyıdaş herhangi bir ülkeye ihtiyaç duymaksızın enerji piyasasına rezervlerini ulaştırma imkanına sahip olan iki ülkeden (diğeri Rusya) biridir. Batılı şirketlerle yaptığı konsorsiyumlar sayesinde bölgede kendi kontrolünde olan rezervleri en etkin kullanan ülkelerdendir. Bu doğrultuda Azerbaycan, enerji kaynaklarına serbest bir şekilde kullanmak ve mevcut avantajlı konumunu sürdürmek için Hazar'ın statüsü hakkında iki temel politika

izlemektedir. Bunlar sırasıyla açık deniz ve sınır gölü statüsünün uygulanmasıdır. Başlangıçta savunduğu açık deniz statüsünün diğer kıyıdaş ülkelerden karşılık görmemesi ve bölge ülkeleri arasında yavaş yavaş oluşmakta olan sınır gölü statüsüne yakın çizgi Azerbaycan'ın da sınır gölü tezini desteklemesine neden olmuştur. Azerbaycan, sınır gölü statüsü doğrultusunda her ülkenin kendine ait özel bir alan oluşturmasını öngören orta hatla bölünmesi ve her ülkenin rezervlerinin ulusal sektörlere ayrılması gerektiğini belirtmektedir. Rusya ve İran'ın izlediği ortak kullanıma açma politikası Azerbaycan'a ait bazı rezervleri paylaşımına açarken, Azerbaycan'ın tezi bu nedenle Rusya ve İran'dan farklılık göstermektedir (Pala ve Borombaeva, 2002: 42). Enerji kaynaklarının ortak kullanımından ziyade kendi sahalarının kontrolünü devam ettirmeyi hedefleyen Azerbaycan, Rusya ve İran ile rezervler üzerinde haklar konusunda sıklıkla sorunlar yaşamaktadır. 1994'te ACG sahasını araştırmaya açan "Asrın Antlaşması"nın imzalanması Rusya'nın tepkisini çekmiş, Batılı şirketlerin dahil olduğu konsorsiyumu engellemek için Azerbaycan'a Rusya'dan ciddi baskılar gelmiştir. Fakat 1998'deki anlaşmaya ek olarak 2003'te Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında yapılan anlaşmayla enerji sahaları kullanımı konusundaki sorunların çözümünde önemli adımlar atılmıştır. Bu anlaşmalar sonucunda üç ülke karşılıklı olarak deniz tabanını eşit mesafe esasına göre paylaşmış fakat Azerbaycan'ın Türkmenistan ve İran ile yaşadığı enerji sahaları üzerindeki bölüşüm krizinin devam etmesi nedeniyle bölgedeki sorunlar Azerbaycan açısından tam olarak çözülmemiştir (Aslanlı, 2018: 9-10).

Kazakistan 1998'e kadar Hazar'ı bir iç deniz olarak nitelemiş ve BMDHS'nin hükümlerinin uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Shoumikhin, 1996: 3). Tabanın paylaşılması ve su yüzeyinin belirli münhasır yetki alanları dışındaki bölgelerinin ortak kullanıma açılması görüşü üzerinden şekillenen Kazakistan politikaları, kendi petrol ve doğalgaz sahalarındaki egemenlik haklarının korunmasını temel almaktadır (Gökay, 1998: 58). 1998'de Rusya ile 2003'te de hem Rusya hem de Azerbaycan ile imzaladığı Hazar'ın statüsü konusundaki anlaşmayla beraber Kazakistan tabanın eşit uzaklık ilkesince bölüşümü ve Hazar'ın bir sınır gölü olarak kabul edilmesi politikasını izlemeye başlamıştır. Bunun yanında Kazakistan, Hazar'ın sınır gölü statüsü çerçevesinde yalnızca tabanın ve kaynaklarının ulusal sektörlere bölünmesini desteklerken su yüzeyinin ortak kullanıma açılması görüşünü savunmaktadır (Kartoğlu, 2010: 37). Bölgede Rusya'dan sonra en zengin enerji rezervlerine sahip ülke olan Kazakistan'ın kaynaklarının etkin şekilde kullanılmasının önündeki engel olan statü sorunu nedeniyle, enerjinin üretiminden ziyade transferi konusunda Kazakistan Rusya'ya bağımlı durumdadır. Sovyet mirası boru hatları aracılığıyla Rusya üzerinden rezervlerini enerji piyasasına ulaştırmak zorunda olan Kazakistan, statü sorununun çözümüyle beraber Hazar havzasında yeni boru hatlarının inşasına salık verilmesi sonucunda BTC'ye eklenerek Rusya'ya bağımlılığından kurtulmayı hedeflemektedir. Sorunun çözülmesi aynı zamanda yabancı yatırımların ve şirketlerin bölgeye girmesiyle enerji üretimi ve transferi için gerekli modern altyapının inşasıyla Kazakistan'ın rezervlerini etkin bir şekilde kullanmayı sağlayacaktır (Aslanlı, 2018: 7-8).

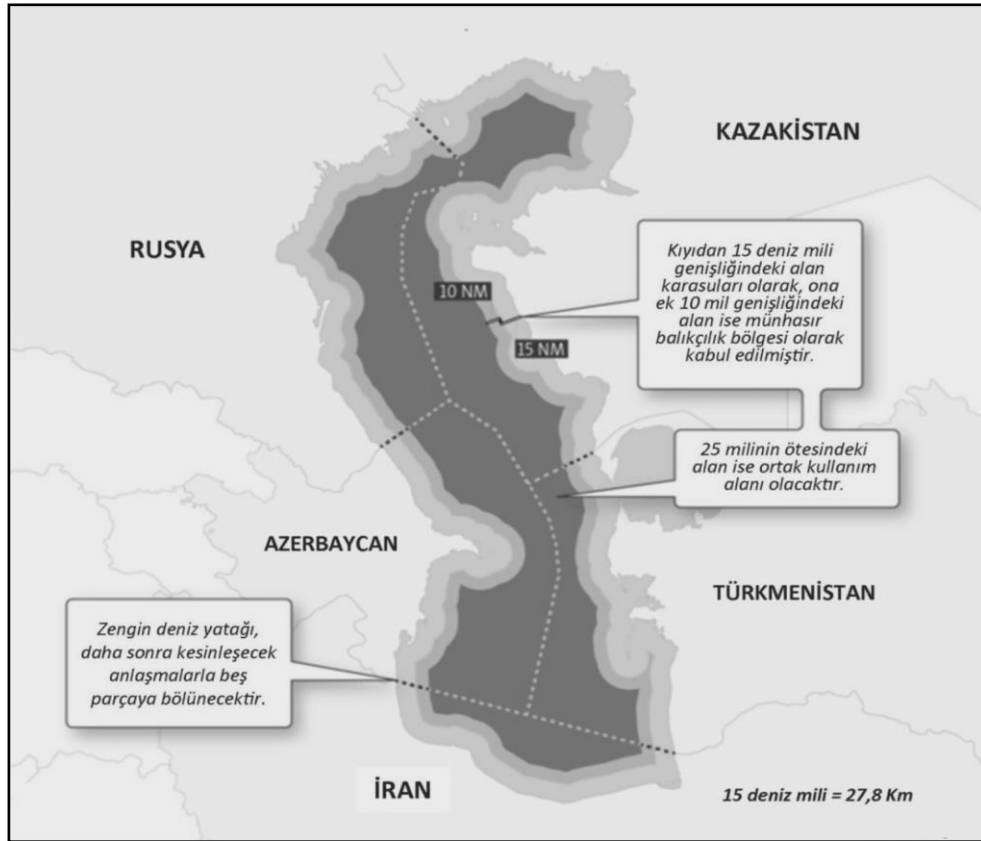
Şekil.3: GGK'na Türkmenistan'ın Dahil Edilmesi Planı (Karagöl vd., 2016: 25)

Dünyanın en büyük dördüncü doğalgaz rezervlerine sahip olan Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsü konusuna yaklaşımı da dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. İlk yaklaşımı olan göl statüsü kapsamında ortak kullanım esası fikrinden sınır gölü statüsü kapsamında ulusal sektörlere bölünmesi fikrine yöneldiği görülmektedir. 1997'ye kadar olan dönemde 45 millik münhasır yetki alanı ve bu yetki alanı dışında kalan bölgeninse kıyıdaş ülkelerin ortak kullanıma açılması görüşünü benimsemiştir. Kıyıdaş diğer ülkelerden bu fikre destek gelmemesi ve Azerbaycan ve Kazakistan'ın Rusya'yla müzakerelere başlaması ve anlaşma sağlamaları nedeniyle 1997'den sonraki dönemde Hazar'ın paylaşımının orta hat esasına göre yapılmasını ve kıyıdaş ülkelerin kendi ulusal sektörlerinde kalan kaynakları kullanmakta serbest olması gerektiği görüşünü savunmuştur (Çolakoğlu, 1998: 113). Azerbaycan ile benzer tezleri savunsa da Türkmenistan, Azerbaycan ile Azeri-Çırag sahaları üzerinde anlaşmazlıklar yaşamaktadır. 1998 ve 2003'te Rusya-Azerbaycan-Kazakistan'ın yaptığı iş birliği ve anlaşma sonucunda bölgede yalnızlaşan Türkmenistan İran ile yakınlaşmış, 1998 yılında Tahran'da Hazar'ın statüsü konusunda tüm kıyıdaş ülkelerin uzlaştığı bir anlaşma ortaya çıkana dek İran ve SSCB'nin geçmişte imzaladığı anlaşmaların geçerli olduğunu savunmuş, 2015'te de Hazar'da sahip oldukları rezervlerin kullanılmasında İran ile iş birliği yapacaklarını açıklamışlardır (Karagöl vd., 2016: 21). Kazakistan gibi Türkmenistan da enerji transferi konusunda Rusya'ya bağımlı bir konumdadır. Sovyet döneminde inşa edilen boru hatları aracılığıyla Rusya üzerinden Avrupa ve küresel enerji piyasasına dahil olan Türkmenistan, Rusya'nın hem Avrupa hem de Türkmenistan açısından bu boru hatlarını geçmişte sıklıkla siyasi bir koz olarak kullanması nedeniyle ciddi sorunlar yaşamıştır. Bu bağımlılığın çözümü için Türkmenistan-Azerbaycan-Türkiye-AB arasında yapılan görüşmeler sonucunda enerji rezervlerini

Türkmenistan'dan Azerbaycan'a oradan da BTC-TANAP boru hattı aracılığıyla Avrupa'ya taşımayı öngören Güney Gaz Koridoru (GGK) projesine Türkmenistan'ın dahil edilmesi planlanmaktadır (Şekil.3).

4. Statü Sorunun Çözümündeki En Büyük Adım: Aktau Zirvesi ve Hazar Denizi'nin Statüsüne İlişkin Konvansiyon (HDSK)

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan ve kıyıdaş ülkelerin ulusal çıkarlarının uyuşmazlığı nedeniyle çözülmesi zor olan bu sorunun çözümü için ülkeler ikili veya çok taraflı şekilde birçok kez konferans ve oturumlar düzenlemiş fakat sonuca ulaşamamışlardı. Nihayet 51 çalışma grubu, onlarca dışişleri bakanları toplantısı ve dört devlet başkanları zirvesinin sonunda Aralık 2017'de taraflar bir uzlaşma sağlayabilmişlerdir (Koçak, 2018: 5). 12 Ağustos 2018'de Kazakistan'ın Aktau kentinde düzenlenen zirvede taraflar arasındaki anlaşmazlıklar önemli ölçüde çözülmüş ve Hazar'ın hukuki statüsünü belirleyen bir anlaşma metni ortaya çıkmıştır. 24 maddeden oluşan anlaşma metninin özellikle beş maddesi önemli hükümler içermektedir (Özsoy, 2019: 462):

Şekil.4: Hazar Denizi'nin Statüsüne İlişkin Konvansiyon Sonucunda Oluşan Paylaşım (Koçak, 2018: 6)

- Kıyıdaş ülkelerin her biri 15 deniz mili genişliğinde karasularına sahip olacaktır (Şekil.4).
- Kıyıdaş ülkeler, karasularının bittiği yerden sonraki 10 deniz mili genişliğindeki alanda balık avlama bölgesine sahip olacaktır (Şekil.4).
- Kıyıdaş ülkeler, kendi karasularında bilimsel araştırma yürütme ve yetkilendirme konusunda özgür olacaktır.
- Kıyıdaş ülkeler, Hazar'ın tabanına denizaltı kabloları ve boru hatları çekebileceklerdir.
- Kıyıdaş ülkeler dışında Hazar'da herhangi bir silahlı güç bulunmayacaktır.

Hazar ülkeleri, Hazar'ın statüsü konusunda karma bir uzlaşmaya ulaşmışlardır. Karma anlayışa göre Hazar, tam olarak ne göl ne de deniz olarak kabul edilmiştir. Hazar'ın tabanı göl olarak kabul edilerek eşit uzaklık ve orta çizgi esasına göre beş egemenlik alanına bölünmüştür. Su yüzeyi ise BMDHS'nin deniz hukuku düzenlemesine benzer şekilde 15 deniz mili genişliğinde karasuları, buradan sonraki 10 mil ise münhasır balıkçılık bölgesi olarak ilan edilmiştir. Kıyıdaş ülkeler belirlenen sınırı geçmemek kaydıyla su yüzeyi, tabanı ve hava sahasında egemen kabul edilmiştir. Su yüzeyinde bu sınırlar dışında kalan ise ortak kullanım alanı sayılmıştır (Koçak, 2018: 5). Anlaşma imzalandıktan sonra sınırların ve doğal kaynakların paylaşımı konusunda sorunlar çözülmüş görülsede İran, Hazar'ın tabanındaki paylaşımın ancak bu anlaşmaya ek anlaşmalarla mümkün olacağını ifade etmiştir (Ovozi, 2018).

HSDK'nın maddeleri incelendiğinde; su havzasının tabanına dönecek boru hatları ve ülkelerin egemenlik sahalarında özgür hareket edebilme imkânı sağlayan rejimi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Rusya'dan tavizler elde edebildiğini gösteren bir görünüm ortaya koymaktadır. Hazar tabanının orta hat eşit mesafe ilkesi doğrultusunda paylaşılması ve ülkelerin kendilerine ayrılan ulusal sektörlerdeki rezervleri kullanmakta özgür olmasının yanında, İran ve Rusya'nın uzun zamandır karşı çıktığı Hazar'ın tabanına yeni boru hattı çekme ve ülkelerin bu bölgelerde araştırma faaliyetleri yapma ve yetkilendirme hakkının anlaşmayla teyit edilmesi Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın hedeflerine ulaştığını göstermektedir. Rusya'nınsa bu taviz sonucunda kazancı aslında Büyük Oyun açısından önemlidir. Anlaşmanın kıyıdaş ülkeler dışında herhangi bir yabancı silahlı gücün bulunmasını yasaklayan maddesi, Rusya'nın Hazar Bölgesi'ni ve güney sınırını ABD tehdidinden koruması anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda Rusya, enerji konusunda taviz verse de güvenlik açısından ciddi bir kazanım elde etmiştir. Benzer şekilde İran da abluka ve çevre ülkelerde yoğunlaşan Amerikan üsleri nedeniyle hissettiği tehdidi en azından Hazar cephesinde saf dışı bırakmıştır. Burada İran ve Rusya, geçmişte Tacikistan'daki iç savaşta yaptıkları iş birliğini (Tellal, 2010: 214) Hazar'da da devam ettirerek aynı motivasyonla ABD'yi bölgeden askeri olarak uzak tutmayı başarmıştır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla tartışmalı konuma gelen ve rezervlerinin büyüklüğü belirlendikçe değeri artan Hazar'ın statü sorunu yaklaşık 30 yıl boyunca

bölge ülkelerinin müzakereleri sonucunda nihayet 2018 yılında çözüme en yakın noktaya ulaşmıştır. SSCB'nin mutlak hakimiyetinin 1991 yılına gelindiğinde ortadan kalkması, bölgede bağımsızlığını kazanan yeni aktörlerin Hazar'ın "nimetlerinden" yararlanmak ve kırılgan ekonomilerini ayakta tutmak için yürüttüğü politikalar sonuç vererek hem bölgedeki en önemli aktör olan Rusya'nın hem de diğer bölge ülkelerinin kazançlı çıkabileceği bir anlaşmaya evrilmiştir.

Statü sorununun yarattığı egemenlik sahalarındaki belirsizlik kıyıdaş ülkelerin rezervlerine ulaşma ve etkin olarak kullanmasını engelleyerek, bölge ülkelerinin ekonomik kazanımlarının önüne geçmekteydi. Deniz statüsünün kabul edilmesi durumunda BMDHS'nin hükümlerinin uygulanması ve böylece bölgedeki mevcut kontrolünü kaybetme riskiyle karşı karşıya olan Rusya, Hazar'ın göl olarak kabul edilmesini ya da çözümsüzlüğün devamını politikalarının temelinde oturtmaktadır. Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan bölgedeki rezervlerini etkin kullanmak, Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmak ve özerk hareket edebilmek için gerekenin göl statüsü olduğunda hem fikir olup su yüzeyinin kullanımı konusunda farklı tezlere sahiplerdir. İran ise görece dezavantajlı konumunu avantaja çevirmek için eşit paylaşım ya da çözümsüzlük yolunu tercih etmektedir. Beş kıyıdaş ülkenin de temelde çıkarlarının uyuştugu tek nokta Hazar'ın deniz kabul edilmemesi olmuştur. Uzun müzakereler sonunda sağlanan uzlaş, 12 Ağustos 2018'de meyvesini vermiş ve HDSK imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucunda Hazar'ın tabanı göl, su yüzeyi ise deniz kabul edilerek paylaşılmış; böylece bölge ülkeleri çözüm konusunda önemli bir adım atmıştır.

Aktau Zirvesi ve HDSK sonucunda Hazar'ın statüsünün BMDHS'ne ihtiyaç duyulmaksızın çözümü için yapılan müzakereler Rusya'nın sorundaki önemli motivasyonlarından biri olan Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarının statüsünün ulusal mevzuatla düzenlenmesi böylece tam kontrolünü sağlama durumunun devam ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda Rusya, bölgedeki su yolu trafiğini ulusal çıkarlar doğrultusunda kontrol etme kozunu elinde tutmayı başarmıştır. Bu kazanımlarının yanında önemli bir kayıp olarak yabancı şirketlerin ve böylece başka aktörlerin de bölgeye girmesine salık veren anlaşma maddeleri nedeniyle Rusya; projeler, iş birlikleri ve teknolojik yatırımlar gibi yumuşak ya da sivil güç olarak bölgeye dahil olmaya çalışan AB ve ABD'ye artık engel olamayacaktır. GGK'na Trans-Hazar vb. projeleri dahil ederek ve konsorsiyumlara katılarak bölgeye ekonomik olarak ciddi yatırımlar yapan AB ülkeleri, hem kendilerinin hem de Hazar ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılığına darbe vurmaya hazırlanmaktadır. Fakat Rusya cephesine göre, proje maliyetlerinin yüksek olması ve ikili anlaşmalardaki ulusal çıkarların doğrudan uyuşma ihtimalinin düşük olması nedeniyle bu projelerin tamamlanması mümkün değildir. Bazı teorisyenler, Rusya'nın bölgeye AB ve ABD şirketlerinin girmesine izin vermesini bu fikre bağlamaktadır. Kanıtlanması güç olan bu fikir; Türkiye'nin ve AB'nin TANAP ile GGK'na Hazar ülkelerini de eklememesi, düşünüldüğü kadar küçük bir ihtimal değildir. Bu girişimle Rusya'nın bölgedeki enerji konusundaki üstünlüğünün sarsılması mümkün görünmektedir.

Diğer önemli küresel aktörlerden Çin ise, yürürlüğe koyduğu "Bir Kuşak, Bir Yol" projesiyle tarihi İpek Yolu'nun ticari potansiyelini tekrar canlandırarak ekonomik ve siyasi kazanımlar elde etme stratejisi için gerekli istikrar ve barış

ortamının tesisi açısından Hazar’da uzlaşının taraftarıdır. Uzlaşının sağlanması için ŞİÖ’nün ekonomi cephesini kullanan Çin, örgüt düzeyinde sağlanan anlaşmalar ve ticari iş birlikleri aracılığıyla bölge ülkelerinin ilişkilerinin güçlendirilmesini bu sayede de statüsü sorunun yarattığı belirsizliklerin ortadan kalkmasını amaçlamaktadır. Bölgeye girmeyi hedefleyen diğer aktörlerle mücadeleye girişmeyerek ve bölge ülkelerinin uzlaşacağı bir anlaşmayı desteklemesi nedeniyle Çin de isteklerine ulaşmış görünmektedir. Ekonomik, siyasi ve hukuki uzlaşısı sonucu oluşan istikrar ve barış ortamı Çin’in bu kritik projesinin Hazar ayağını uygulamak için olumlu bir gelişme olmuştur.

Büyük Oyun’un taraflarından biri olan ABD açısından Hazar’ın statüsü sorunundaki Aktau gelişmesi, askeri güç olarak bölgeye dahil olmasını tamamen engellemesi nedeniyle olumsuz bir gelişme olmuştur. Hazar’da yalnızca bölge ülkelerinin baskın olarak da Rus donanmasının bulunması, Rusya’nın 2015 yılında Hazar’da konuşlu savaş gemisinden Suriye’deki IŞİD militanlarını tam isabetle vurduğu olay dikkate alındığında, ABD’nin “yaşamsal çıkar alanı”ndaki (Cornell, 1999: 123) güvenlik ve “heartland”ın güney batısını (Mackinder, 1943: 595-605) kontrol altına alarak Rusya’yı çevreleme konularındaki kaybının büyüklüğü görülmektedir. HDSK ile ortaya konan; bölge dışı aktörlerin silahlı kuvvetlerinin Hazar sularında faaliyet gösterememe ilkesi sayesinde, Azerbaycan ve Kazakistan ile iş birliği içerisinde olan NATO üyesi ülkelerin bölgeden askeri olarak fiilen ve hukuken uzaklaştırılması sağlanmıştır (Kahraman ve Merdan, 2020: 462-463). Askeri olarak bölgede faaliyet gösteremeyecek olsa da ABD, HDSK’nın sunduğu kıyıdaş ülkelerin egemenlik sahalarında özgür hareket edebilme imkânı sayesinde konsorsiyumlar ve ekonomik-teknolojik yatırımlar aracılığıyla bölgeye ekonomik olarak dahil olma şansını elde etmiştir. AB’nin izlediği sivil güç stratejisinin benzerini uygulayarak bölgede bulunmasına ek olarak kıyıdaş ülkelerin Rusya’ya bağımlılığını azaltarak Rusya’yı zor duruma sokabilmesi ya da Rus etkisini kırabilmesi ABD açısından önemli bir kazanım olmuştur.

Enerji konusunda kendi kendine yetebilen bir ülke olmayan Türkiye ise, Hazar ülkelerinin hepsiyle iyi kabul edilebilecek ilişkilere sahip olması, her biriyle ekonomik ve siyasi ilişkiler yürütebiliyor olması ve bir tehdit olmaktan ziyade nötr konumda olması nedeniyle bölgeye kolaylıkla müdahil olabilir. Hâlihazırda kendi için gerekli olan petrol ve doğalgazın büyük bir çoğunluğunu Hazar ülkelerinden temin eden Türkiye, HDSK’nın yarattığı ortamdan olumlu etkilenecektir. BTC ve BTE boru hatları aracılığıyla temin ettiği enerjinin yanında HDSK’yla sağlanacak yeni yatırımlar ve TANAP’ın işlemesiyle Türkiye, enerji güvenliğini sağlamakta önemli kazanımlar elde edecektir. Rusya’ya alternatif rota olarak Türkiye üzerinden geçecek olan boru hattı, hem bölge hem de Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkilerin ve Türkiye’nin bölgedeki kilit rolünü geliştirmesini sağlayacaktır.

Bildirim: Bu araştırma hiçbir dış finansman almadı. Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemektedir. Yayın etiği ve araştırma etiği kurallarına uyulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Kaynakça

- Abilov, S. (2013). Hazar'ın Hukuki Statüsü Hazar Raporu. *Hazar Strateji Enstitüsü*, 4, 47-67.
- Amirbek, A. (2015). Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler'in Yaklaşımları Açısından Analizi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 46, 23-48.
- Aslanlı, K. (2018). Hazar Denizi'nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Konumu: Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Ekim 2018.
- Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi (UNIC). (2001) Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, Ankara: UNIC-Turkey. Erişim adresi: <https://denizmevzuat.uab.gov.tr/uploads/pages/uluslararası-sozlesmeler/denizhukuku.pdf>
- Clawson, P. (1997-98). Iran and Caspian Basin Oil and Gas. *Perceptions*, 2 (4), 353-367.
- Coffey, L. (2015). A Secure and Stable Caspian Sea is in America's Interest Backgrounder. *The Heritage Foundation*, 3070.
- Cornell, S. E. (1999). Geopolitics and Strategic Alignments in the Caucasus and Central Asia *Perceptions*, 4(2), 100-125.
- Croissant, C. M. and Croissant M. P. (1997). Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları. *Avrasya Etütleri*, Kış, 23-49.
- Çolakoğlu, S. (1998). Uluslararası Hukukta Hazar Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (1-4), 107-122.
- Dabiri, M. R. (1994). A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basis for Peace and Development. *The Iranian Journal of International Affair*, 6(1-2), 28-46.
- Dion, R. R. (1998). Cutting up the Caspian. *The World Today*, March, 80-82.
- Erdoğan, A. (2020). Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Orta Asya'da Gerçekleşen Büyük Oyun. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 989-1015.
- Gökay, B. (1998). Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and Pipelines. *Perceptions*, 49-66.
- Gustafson, T., Reteyum, A and Ruseckas, L. (1995). The Caspian Sea: Whose Waters? Whose Oil?. *Cambridge Energy Research Associates*, 1-26.
- Gündüz, A. (1994). *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- İncekara, R. (2016). Çin'in Hazar Bölgesi'ndeki Enerji Politikaları. Küresel Yönetişim, Güvenlik ve Aktörler: 70. Yılında BM, (ed. Dal, E., Gök, G. ve Sakman, T.) TASAM Yayınları, Uluslararası İlişkiler Serisi, s.375-398.

- Kahraman, F. Ş. ve Merdan A., S. (2020). Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 434-468.
- Kantörün, U. (2010). Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 2(3), 87-114.
- Karagöl, E. T., Kızılkaya, M. ve Kaya, S. (2016). Statü Sorunu İkileminde Hazar Enerji Denklemi. *SETA Analiz*, Sayı155.
- Kartoğlu, C. (2010). Hazar Denizi Bölgesi Petrol-Doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri ve Türkiye Açısından Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Kleveman, L. (2004). Yeni Büyük Oyun: Orta Asya'da Kan ve Petrol. (çev. Güldü, H.), İstanbul: Everest Yayınları.
- Koçak, K. A. (2018). "Hazar Denizi'nin Statüsüne Dair Anlaşma ve Olası Yansımaları" Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, Analiz No.16.
- Mackinder, H. J. (1943). The Round World and the Winning of the Peace. *Foreign Affairs*, 21 (4), 595-605.
- Ovozi, Q. (2018). "Caspian Summit Fails to Resolve Issues between Iran and Nearest Neighbors", Radio Free Europe/Radio Liberty, 25 August 2018. Erişim adresi:<https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-caspian-summit-fails-to-resolve-issues-iran-turkmenistan-azerbaijan/29436013.html>
- Özsoy, B. (2019). Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 451-468.
- Pala, C. ve Borombaeva, E. (2002). Hazar'ın Hukuki Statüsü: Nerede Kalmıştık?. *PetroGas*, 29, 38-44.
- Schofield, C. M. P. (1996). Claims to the Caspian Sea. *Jane's Intelligence Review*, 75-78.
- Shoumikhin, A. (1996). Economies and Politics of Developing Caspian Oil Resource. *September Perspectives*, 1(9), 1-4.
- Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(3), 189-236.
- Van Agt, C. (2014). *Caspian Oil & Gas: New Perspectives beyond Projects and Pipelines*. Clingendael International Energy Programme. The Hague: The Netherlands.
- Yağdırın, Y. H. (2011). Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahaneliği Problemi. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yorulmaz, M. (2015). Çin'in Enerji Güvenliği ve Arz Sorunu. Enerji Diplomasisi (ed. Çomak, H., Sancaktar, C. ve Yıldırım, Z.), İstanbul: Beta Yayınları, ss. 285-302.
- Yüce, Ç. K. (2008). Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri İçin Önemi ve Bölgedeki Yeni Büyük Oyun. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 158-183.

